

Apie etninę ir mokslinę žemės vardų terminologiją

Diskusijoje po Vykinto Vaitkevičiaus pranešimo „Nauja galimybė atrasti žemę, arba etnogeografija ir jos akiračiai“, skaityto 2012 m. birželio 30 d. Rumšiškėse trečiajame Prigimtinės kultūros seminare „Vieta ir erdvė: suvokti, įsibūti, komunikuoti“ dalyvavo

V. VAITKEVIČIUS, Giedrius VAIVILAVIČIUS, Meilutė RAMONIENĖ, Eduardas ŠMITAS, Giedrė ŠMITIENĖ, Daiva VAITKEVIČIENĖ, Austė NAKIENĖ.

Diskusiją vedė Kęstutis NAVICKAS.

Kęstutis NAVICKAS: Ar dabar mūsų raudų kalnelius siūlytum vadinti *milžinkapiais*?

Vykintas VAITKEVIČIUS: Ne, nesiuolyčiau. Jeigu buvo kapai, taip ir lieka. Turim nepamiršti, kad tai yra senasis vardas, kad *kapas* reiškia žemės kauburį ir kad dar šiandien atokesnėse Lietuvos vietose, kalbu apie Rytų, Pietryčių Lietuvą, taip pat apie Baltarusiją, iš paskutiniųjų stengiamasi išsaugoti kapą, žemės *kauburį* virš kapo, virš palaidojimo vietos. Ir tai, neabejoju, yra ne mada, ne kaprizas, bet sena apeiga, žemės kauburys reikalingas vėlei.

K. N.: Tai labai aiškiai matoma ir senose Musteikos kapinėse, kur nėra mums įprastų akmeninių antkapių. Ten yra tikrai tie kauburėliai ir kartkartėmis, nors tuose kapuose nebelaidojama, tie kauburėliai yra palaikomi.

V. V.: Gali būti, kad daugeliu atvejų mūsų senovės lietuvių kapinyuose, tokiuose, kur nebuvo pilami pilkapiai, buvo stengiamasi palaikyti žemės kauburius. Ir nors nerandame jokių antkapinių ženklų – stulpų ar akmenų, matome, kad kapų duobės nekerta viena kitos, neardo. Iš to galime daryti išvadą, kad žemės kauburiai žemės paviršiuje ženklino kapo vietą.

K. N.: Man labai patiko *pavaizdaus kalno* išryškinimas. Gal galėtume šiandien vartojamą žodį *regyklos* keisti į *pavaizdžias vietas*?

V. V.: Aptikau ir daiktavardį *pavaizda*. Tokių lietuviškų žodžių yra daugiau, jų skrynia tik nežymiai praversta, dėl to apmaudu. Bet ir *regykla* neblogas žodis, geras pavyzdys, kaip jis yra diegiamas.

Austė NAKIENĖ: Aš norėjau paklausti, kas galėtų būti *pilkalnėlis*? Močiutės kaime buvo Klausučių pilialknis ir dar miške buvo aikštelė, žemuogių pievelė, kuri vadinosi Pilkalnėlis.

V. V.: Supiltų [kalnų] yra atskira klasė. Jie nevienodi – yra mažų, yra didelių. Tai *pilyls* arba *pyliai*, *pilalės* ir *pilkalnėliai*, ir *piliakalniai*. Labai ryškus šių vietovardžių bruožas – pabrėžiamas žodis, kurio reikšmė – *supilti*. Ne sukaupti, bet supilti.

Daiva VAITKEVIČIENĖ: Man pasirodė ypač įdomi ta pranešimo dalis, kur buvo kalbama apie žemės rūšis. Jų įvardijimas labai svarbus, tad kyla problema, kaip išsaugoti senųjų etnogeografinių terminų vartojimą. Tačiau kitas, iki šiol neiškeltas klausimas yra susijęs su apibūdinamų objektų klasifikacijos sistema, etninėmis taksonomijomis. Akivaizdu, kad lietuviška etninė terminologija piešia kitokį pasaulio vaizdą negu mokslinė taksonomija geografijos objektams apibrėžti. Šiek tiek teko dirbti su etnomedicinos ir etnobotanikos terminais, kurie rodo visai kitokias augalų ir ligų klasifikacijas, nei pateikiamos mokslinės botanikos ir medicinos, atėjusios iš kitų kultūrų. Ar yra galimybė etnogeografijos srityje išreikšti ir įvardyti ne tik atskirus objektus, bet ir išsaugoti jų sąryšingumo sampratą? Tarkim, etnogeografija turi penkis terminus smėliui apibūdinti ir tai atspindi smėlingo dirvožemio etninę sampratą. Gali būti, kad tai, kas etniniais „terminais“ įvardijama ir laikoma skirtingais dalykais, *smiltike* ar *prasmiltike*, bendrinėje kalboje niveliuojama, nebeišskiriami niuansai. Ar mes galime išsaugoti patį žemės supratimą, tirdami ir kažkaip kitaip skleisdami žinią apie etnogeografijos terminų sąryšingumą, sistemiškumą?

V. V.: Kol kas dar nevēlu pradėti tyrimus. Net jei nebeliko žinovų, liko vietų vardai, kurie gali pasakyti, kur ta vieta yra arba buvo, net jeigu ji numelioruota, pati žemė dar išlikusi. Žemės, dirvos ir kiti skirtumai akivaizdūs. Bet bendrinė kalba viską *bendrina*. Buvę akivaizdūs ir svarbūs skirtumai lieka nebepastebimi. Koks skirtumas, ar tau į akį įkrito žvirgždas ar gargždas? Bet kai valgant žemuogę į burną patenka žemės, apibūdinti, kas pateko – gana svarbu...

K. N.: Žiemos seminare Užutrakyje [2012 metais] diskusijoje apie Galvės ežero salynus kalbėjome, kad žemėlapyje sunku atspindėti vietinius pavadinimus dėl to, kad viename krante gyvenantys žmonės vadina tas pačias vietas vienaip, kitame – kitaip. Daug kas kinta, ir tie pokyčiai gana greitai. Ar reikėtų sunorminti liaudiškus terminus ir paversti juos nekintamais? Ar jie būtų suprantami visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose, tarkim, *aklaežeris*?

V. V.: Aš labiausiai norėjau išryškinti bendrų žemės vardų branduolį. Vandenvardžių aptikau daug mažiau, nors jie irgi išraiškingi, pavyzdžiui, *sausupis* arba *myžusis* gerai pažįstami visose Lietuvos vietose, ir visur reiškia tą patį – labai mažą, vasarą išdžiūvantį upeliuką. Kalbėjau apie pasirinkimą tarp tarptautinių ir lietuviškų bendrinių terminų. Jeigu, žiūrėdamas televiziją, dzūkas supranta transliaciją ne dzūkų tarme, gal palengva jį sužinotų ir kas yra *aklaežeris*. Yra žodžių, žinomų visoje Lietuvoje, yra ir vietinių. Labai svarbu apčiuopti bendrybes.

K. N.: Mokslininkas turėtų žinoti, koks yra vieno ar kito termino *lietuviškas* atitikmuo, rasti jį lietuviškų toponimų ar panašiam žodyne. Kol nėra įteisinta ar sunorminta, lietuviško termino neįmanoma vartoti. Bet tai būtų siekiamybė, nes lietuviškas terminas paaiškintų žmonėms, kas ten yra.

V. V.: Yra žemės vardų, kurie nekelia jokių abejonių, pavyzdžiui, *trakai*. Tai kadagėliais ar retu mišku apaugusi, skurdžios augmenijos vieta. Bet norint pradėti vietas vadinti lietuviškai, pirmiausia reikia noro, geros valios. O dažniausia būna taip – jeigu niekas neverčia, neužsako, nefinansuoja, tai kam dėl to sukti galvą? Tačiau kai mūsų vertingiausios vietos, buveinės vadinamos nelietuviškai, kai ant kiekvieno kelio rodyklė šaukia, kad tai „biosferos poligonas“ ar pan., mes prieiname liepto galą.

Giedrius VAIVILAVIČIUS: *Biosferos poligonas* įvardija svarbią gamtinę buveinę. Visiems šis pavadinimas rėžia ausį, nežinia, iš kur jis nukrito. Nežinojo, kaip pavadinti, kalbininkai nieko padorus nepasiūlė, ir liko. Tas pats bus ir su *reindžeriais*. [Reindžeriais siūloma vadinti saugomų teritorijų direktijų darbuotojus, tarpininkaujančius, palaikančius ryšius su vietiniais gyventojais – D. V.]

K. N.: Dėl *reindžerių* buvo kreiptasi į Valstybinę lietuvių kalbos komisiją. Atsakė: pateikit pasiūlymus, mes pasakysime, ar tinka. Bet pagalbos, bendradarbiavimo nėra. Todėl buvo pasirinktas angliškasis žodis. Iš tiesų nepaprastai svarbu terminą ne tik sulietuvinti, bet ir perteikti pareigybės pobūdį, funkcijas.

Meilutė RAMONIENĖ: Kalbininkai negali sugalvoti termino specialistams, mokslininkams; terminus turi kurti tos srities specialistai. Kalbininkai tegali padėti, patauti, pasiūlyti, jeigu žino, jeigu gali, jeigu turi ką pasiūlyti.

V. V.: *Reindžeriui* žinau gražų atitikmenį – *apeivis*. Tai ne eigulys, ne urėdas! Apeivis žinomas iš XVI–XVII a. šaltinių. Jis neturi savo ūkio, paprastai tik mažą pirkelę ir kūdrą prie namų. Jo pagrindinis darbas – „dirbti kojomis“. Tai yra apeiti, tikrinti miškus, žiūrėti, ar visur tvarka. Jis rūpinosi ir žvėrių apskaita, ir kita. Tai mena net kai kurie vietovardžiai. Suprantu, kad reindžerio pareigos saugomose teritorijose truputį kitokios, bet jeigu įsivaizduotume, kad bent dalį darbo jis „dirbs kojomis“, jis galėtų būti vadinamas apeiviu.

Turime labai turtingą vietų tikrinių vardų fondą. Jie labai įvairūs, skirtingo senumo: vieni šimto metų, kiti gal tik dešimties. Ir nesvarbu, kad skirtingose Lietuvos vietose jie skiriasi – juose sukaupta mūsų tautos patirtis ir išmintis.

Giedrė ŠMITIENĖ: Iš pranešimo atrodo, kad daugelis vietų vardų, užrašytų kaip tikriniai žodžiai, iš tiesų yra bendriniai žodžiai, kurių mes nežinome, o gal ir užrašinėtojai nelabai žinojo. Tikriausiai buvo labai subtilus žodynas reljefui nusakyti. Ar neatrodo, kad klausiamas, kaip vadina vieną ar kitą vietą, žmogus pasakė ir bendrinius niuansuotus žodžius, kurie buvo suprasti ir užrašyti kaip tikriniai?

V. V.: Daug vietovardžių kyla iš bendrinių žodžių: čia, pasakė, – *Šilas*, čia – *Kadagynas*... Tai tikrinis vardas ar ne? Yra tam tikras žodynas, tam tikra patirtis. Jei supranti, kas yra *trakas*, kas yra *smiltlaukis* ir t. t., tai tą vietą pamatęs, ja perėjęs, palietęs, pažiūrėjęs, kaip ten dera, gebėsi ją įvardyti.

M. R.: Tikriniai žodžiai identifikuoja vieną konkretų objektą, skirti jam įvardyti. Visi vietovardžių žodyne surašyti žodžiai yra tikriniai, bet didelė jų dalis kilusi iš bendrinių žodžių. Gali būti miškas, vardu *Pievos*. „Važiuojam grybauti į Pievas“, – į tą mišką, kurio pavadinimas yra *Pievos*. Kiti tikriniai žodžiai gali būti kilę, sakykim, iš asmenvardžių.

D. V.: Riba tarp bendrinių ir tikrinių žodžių atrodo labai gyvai slankiojanti. Sakysim, jeigu aš sakau: „Pasėdėsiu ant kauprelės“, tai nežinant konteksto sunku ir atskirti, ar ją įvardiju kaip vieną iš daugelio, ar kaip vienetinę. Bet jei mano aplinkoje yra viena man svarbi kauprelė, ir aš namiškiams sakau, kad „einu ant Kauprelės“, jie supras, kur aš einu. Žodis po truputį tampa tikriniu...

M. R.: Kas yra vietovardis? Vietovardis – tai toks tikrinis pavadinimas, kurį žino visi ten gyvenantys žmo-

Pakelės koplytėlė (Giršinių k., Skuodo r.). Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka. 2010 m.

nės. Ir jei jie sako: „Aš einu ant Kauprelės“, vadinsi, ant konkrečios kauprelės. Nes tai yra tos kauprelės pavadinimas.

Kalbant apie Vykinto paminėtus vietovardžius reikėtų pasakyti, kad jie yra užrašyti iš gyvosios vartosenos. Tai nėra bendrinės kalbos žodžiai, nors kai kurie, žinoma, paplitę įvairiose tarmėse. Tie patys bendriniai žodžiai skirtingose Lietuvos vietose, skirtingose tarmėse gali reikšti visai kitus dalykus. Pavyzdžiui, *kūlinės*, žinomos Mosėdžio krašte, aukštaičiui nieko nesakys, nes jis kilęs iš kūlio – o žemaitiškai *kūlis* yra akmuo. Aukštaičiui, jeigu jis nesusipažinęs su žemaičių tarme, jis nieko nereiškia. Gal Aukštaitijoje galėtų pagalvoti, kad ten yra *kūlynai* (*kūlynai* yra krūmai). Tai nėra bendrinė kalba. Paversti žodį terminu – sudėtinga.

Eduardas ŠMITAS: Aš norėčiau paprieštarauti dėl terminų. Tarkim, žuvų pavadinimai įvairiose Lietuvos dalyse smarkiai skiriasi, iki šiol žemaičiai su aukštaičiais nesutaria, kas yra kuoja, o kas yra raudė, bet bendrinis terminas nusistovėjo.

M. R.: Terminizuotas vienas žodis.

E. Š.: Taip, bet terminu pasirinktas ne *distrofinis ežeras*. Man regis, antros klasės mokykliniame vadovėlyje rašoma apie ankantį ežerą. Ir visi tą žodį žinome. Jei statomi kelio ženklai su „biosferos poligonais“, tokie termi-

na braunasi ir į kalbą, gražu būtų juos keisti lietuviškais užrašais.

G. V.: Distrofiniai ežerai apibrėžiami pagal vandens maistingumą, tai nebūtinai ankantys ežerai. Gali būti normalus ežeras, bet jo vanduo rudas ir jisai bus rūgštinės terpės. Negali visų ežerų vadinti ankančiais.

V. V.: Neretai kartojama, kad tas pats žodis skirtingose vietovėse reiškia ką kita. Bet ar žinome, kuo skiriasi tais žodžiais pavadinami reiškiniai? Dirvožemio specialistas įbedęs kastuvą galėtų pasakyti, kuo skiriasi, pavyzdžiui, *smiltikė* ir *prasmiltikė*, kas yra *trydžemė*, o kas – *ožkabarzdynė*... Pasižiūrėkime dirvožemį, pasižiūrėkime augmeniją. Tada mes turėsime pirminį etnogeografinį terminų sąrašą, parodantį, kad lietuvių kalba turi daugybę žodžių etnogeografijos žodynui.

K. N.: Nuo toponimų įvairovės iki terminologijos – didžiulis šuolis.

V. V.: Terminui sukurti gali būti panaudoti skirtingi to paties reiškinio pavadinimai. Pavyzdžiui, botanikai turi terminą *gegužraibių pievos*. Tos buveinės pagrindiniu kriterijumi tapo gegužraibės, bet jei ten pat auga gegūnės, gali būti vadinama ir kitaip. Kodėl žmonės kai kurias vietas vadina *ožkabarzdynėmis*? Spėju, kad pagal kažkokį augalą. Jeigu tos buveinės augmeniją lems

dirvožemis – tai mes šnekėsime apie *žvyrynę*, arba apie *žvirgždynę*, apie *smiltlaukį* arba ką nors kita. Gali būti ir *degsnis* – vieta, kur saulės atokaitoj viskas išdeginama, visiškai skurdi augmenija.

K. N.: Daugelis buveinių apibūdinamos pagal kelis požymius: tam tikrą hidrologinį režimą, dirvožemį, augmeniją ir kt. Šie požymiai padeda jas klasifikuoti. Jeigu pavadinimas nusako du ar tris požymius, jis tinkamas. Jeigu ne, tai kuriamas naujadaras.

V. V.: Taip, bet šios paieškos turėtų prasidėti nuo etnogeografijos žodyno, kuris turėtų savo tyrinėtojus, savo mokslinę mokyklą, jungtų skirtingus įgūdžius turinčius žmones. Prisimenu dabar jau mus palikusį geografą Rimantą Krupicką. Kartą klausiau jo pranešimo vietinėje konferencijoje Elektrėnuose, kur jis turėjo sodybą. Jis saugomas teritorijas vadino *saugomijomis*. Sutrikdė visus klausytojus! O dabar aš suprantu, kad jisai buvo visiškai teisingas! Jeigu nėra žodžio, jisai gali būti kuriamas. Jei yra *kūlijos*, gali būti ir *saugomijos*. Dabar kviečiame lankyti *saugomas teritorijas, poligonus, regioninius parkus...* Kodėl *regioniniai* parkai?! *Regionas* išstumė žodį *kraštas*. Ir mes norime, kad žmonės nepyktų ant *teritorijų* valdytojų, kurie nustato jiems griežtus apsaugos režimus! Saugomose teritorijose žmonės gyvena pagal režimus – vieni pagal *konservacinį* režimą, kiti – pagal *rekreacinį*... Sukuriama gąsdinanti struktūra. Ir tuomet žmonės pasisako prieš parkus, Seimo nariai siekia jų sunaikinimo. *Saugomijos* buvo Rimanto sukurtas, pajautas žodis. Iš patirties jis jau buvo daug ką supratęs.

K. N.: Vietovardžių žodynas dabar rengiamas, tiesa?..

V. V.: Žodyną rengia Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyrius, pirmasis jo tomas jau išspausdintas. Pagal patvirtintas taisykles kiekvienas į žodyną įrašytas vietovardis turi būti paaiškintas, nurodyta jo kilmė. Deja, rengimo instrukcijoje pasakyta, kad nėra peržiūrimas pirminis šaltinis, dažniausiai Žemės vardyno anketos, vietovardžiai netikrinami, dirbama su išrašais, kortelėmis. Kada ne kada, jeigu išrašas kelia abejonę, rengėjas eina ieškoti anketos. Kodėl ignoruojami paaiškinimai, kurie lydi į anketas įtrauktus vietovardžius? Vienas iš mano pateiktų būdingų pavyzdžių: *Bubelis* – dirvos kaimo pietinėje dalyje. Anketoj prie jų yra aiškiai pasakyta: „Rusai dalijo kariams po vieną hektarą žemės, tokios sodybos buvo vadinamos *bubeliais* arba *būbeliais*“ (pateiktas paaiškinimas). O žodyne skaitome: „*Bubelis*, ariama žemė (Mosėdis). Vietovardžio kilmė – ne visai aiški. Gali būti iš lietuvių *bubelis* – trobelninkas, kampininkas, mažazemis, arba iš *bubelė*, arba gali būti kilęs iš asmenvardžio

Bubelis.“ Rengėjai nepatikrino anketos ir nežinojo, kad Mosėdyje iš caro kariuomenės sugrįžusiems kariams buvo skiriamas žemės sklypas, o ten įkurta sodyba buvo vadinama *bubeliu*. Argi šie duomenys nevertingi, nepatikimi? Vadinasi, aiškinantis vietovardžius nepakaks remtis sudarytais žodynais!

Naujausiame LKI projekte iš anketų į duomenų bazę rūpestingai įvedami ten įrašyti vietų vardai. Jie lokalizuojami kaimo tikslumu, vadinasi, *Didžioji bala, Trumposios dirvos* ir visos kitos vietos pažymimos gyvenvietės centre... Be to, kiekvienas pavadinimas išlinksniuojamas: *Ažuolynas, Ažuolyno, Ažuolyną*. Bet ketvirtasis anketos puslapis, kur rašomos istorijos, archeologijos ir tautosakos žinios, paliekamas be dėmesio, kaip pertekliniai duomenys... Tai dviguba žala – vietų vardai atskiriami ne tik nuo vietų, bet ir nuo žmonių aiškinimų (liaudiškų etimologijų). Žinau pavyzdžių, iš kurių matyti, kad anketų peržiūra, rengiant Vietovardžių žodyną, aiškinant vietų vardų kilmę yra tiesiog privaloma. Antai *Dariaus Girėno kalnas*. Anketoje aiškiai pasakyta, kad 1933 m. liepos 20 d. susirinko kaimo žmonės ir tą kalną pavadino *Dariaus* ir *Girėno* vardu. O kas bus pasakyta žodyne? Taip, pavadinimas susijęs su Atlanto nugalėtojais. Bet anketoje, regis, nurodyta net diena, kada kalnas tą vardą gavo!

Vietų vardai yra visų mūsų bendras turtas. Versmė, iš kurios galime semti. Prieš keletą metų, kai buvo nuspręsta, kad visi takai, visi keliai, *visos* vietos turi turėti adresus, bendruomenėms, kaimams, seniūnijoms buvo nurodyta siūlyti jų pavadinimus. Ir daugelis tų pasiūlytų pavadinimų buvo naujadarai! Užuot iškėlę, išsaugoję senuosius, jie kūrė naujus... Tai prilygsta šaknies nukirtimui, primena, kaip keičiant pavadinimus siekiama *pa-keisti* ne tik juos, bet ir kalbą, kultūrą, tautą ir šalį. Dairydami į rytus, saugodami pavojų, pamiršome, jog tautą pirmiausia privalome saugoti čia, Lietuvoje, *savyje*.

Parengė Daiva VAITKEVIČIENĖ,
iš garso įrašo šifravo Asta SKUJYTĖ

About the ethnic and scientific terminology of names for the land

Discussion

We are publishing a discussion wherein ethnologists, naturalists, a linguist and a philosopher discuss research by Vykintas Vaitkevičius, “A new opportunity to discover the land, or ethnography and its horizons”, as published in this journal. One topic under consideration is how in the 21st c. we could gather, systematise and bring back to daily usage the ethnic terminology for the names of the Lithuanian land, how it is superior to international counterparts. The relationship between generic and proper land titles is debated, the mistakes in the currently being generated place names dictionary are brought to light.